

Frankfurt Okulu (P. L. Assoun)

Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM*

Franfurt Okulu

Paul-Laurent Assoun

çev. Işık Ergüden

Dost Yayınları, 2. Baskı, Ankara2014, 145 sayfa

§§§

Yazar Paul-Laurent Assoun, üniversitede aktif olarak görev yapan bir felsefe tarihçisidir. Asıl uzmanlık alanı psikanaliz olmakla beraber özellikle S. Freud, K. Marx, Marksizm ve çağdaş felsefe hakkında da eserler yazmaktadır. Burada değerlendireceğimiz eser yazarın Türkçeye çevrilen tek eseridir. Eser aslında Frankfurt Okulu'nun özet bir tarihsel sunumunu yapmaktadır. Bunu yaparken betimsel bir tutumla konular ele alınmaktadır. Genel kabule göre; Frankfurt Okulu denildiğinde akla M. Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse ve son dönem için J. Habermas gelir. Yazar da alışılan bu isimler çerçevesinde bir düşünce derlemesi oluşturmuş ve tarihsel bir süreç içerisinde konuyu özetlemiştir. Bunu yaparken özellikle tartışmalı konulara girmemiştir. Dolayısıyla bu durum eserin ele aldığı konularda kısmen yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Yani eser, Frankfurt Okulu'nun kuruluşu ve devamında mensuplarının faaliyetlerini bizlere sunmaktadır. Bu noktada tarihsel olarak Okulun özellikleri şu şekilde özetlenebilir; Okulun teorik tözü eleştirel teoridedir. Özgün bir teorik yaklaşıma verilen bu isim özellikle sınırlarını çizmeye çalıştığımız özgün nesnenin formunu belirtmek için konulmuştur. Okulun Manifestosu, 1937 yılında *Zeitschrift für Sozialforschung*'ta yayımlanan "Geleneksel Teori ve Eleştirel Teori" adlı makaledir. Her ne kadar Okul bir yer ismini taşısa da aslında çoğ-

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı, e-posta: tyildirim@sakarya.edu.tr (ORCID: 0000-0003-0033-0539)

rafi bir ölçütü yoktur. Zaten okulun temsilcileri Frankfurt'u aslında 1930'lu yılların başında terk etmiştir: Avrupa'daki ve Amerika'daki şubeleri aracılığıyla varlığını sürdürmüş, savaşın ardından Institut für Sozial-forschung/Toplumsal Araştırma Enstitüsü etrafında yeniden şekillenmiştir. Horkheimer, Okulu, geleneksel denen teorinin, belirli bir bilgi alanıyla ilgili önermeler bütünü zıddı ve tarihsel özgürleşme sürecinin entelektüel yanı olarak niteler. Bu tanımın, geleneksel anlamda teorinin karakteristiği olan, bilgi ile tarihsel dönüşüm arasındaki ayrılığı altüst ettiği görülmektedir. Bu konuda sorulabilecek temel soru şöyle olabilir; "Eleştirel bir teori nasıl mümkün olabilir ve nasıl gerçekleştirilebilir? Veri olarak değil, tarihsel görev olarak Frankfurt Okulu'nun kavranmasının önemi de burada bulunmaktadır" (s. 14-5). Ayrıca, okulu temsil eden isimlerin düşünce olarak da birbirlerinden farklı düşündüğünü belirtmemiz gerekir. Daha ziyade felsefi bir önceliği estetikle ortaya koymaya çalışan ve Horkheimer'dan sonra Okulun yönetimine gelen Adorno önemlidir. Çünkü Adorno, Okulun teorik alternatifini temsil eden ikili kuruculuk görevini üstlenmiştir. Adorno'nun bu anlamda düşünsel gelişimi diğer Okul mensuplarından ayrılmaktadır. Şöyle ki, bilgi sosyolojisiyle ilgilenen dostu Siegfried Kracauer sayesinde erken yaşta Kant felsefesini keşfetmiştir. Ayrıca, bir müzisyen olarak ve müziksever çevre içinde büyüdüğünden kısa süre içerisinde müzikal estetiğe yönelmiştir, teyzesi profesyonel bir piyanisttir bundan dolayı piyanoyu ve müzikal kompozisyonu çok erken yaşta öğrenmiştir. 1925'te karşılaştığı Alban Berg ile çalışmak için Viyana'ya gitmiş ve orada kompozisyon ve piyano tekniği dersleri almıştır. Diğer yandan, Schönberg'in dodekafonik müziğinden etkilenmiş, ayrıca, burada avangard çevrelerle görüşür ve *Anbruch* gazetesini yönetmiştir. Viyana'da 1928'e kadar kalır ve bu tarihten sonra Frankfurt'a dönmüştür. Frankfurt'a dönüşünde özellikle 1922 yılında Horkheimer'la tanışmasının etkisi vardır. Bu süreç içerisinde Adorno, 1924'te *Husserl Fenomenolojisinde Objektal'ın ve Noematik Aşkınlığı* üzerine tezinin savunması yapar. Frankfurt'a geri dönüşünde, 1929 yılında Kierkegaard, Estetiğin Oluşumu üzerine doçentlik tezini kaleme almaya başlar, 1931 yılında bu tezin savunmasını yapar fakat 1938 yılında Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün üyesi olabilir. Yani Adorno düşüncesini Kant'tan etkilenerek Hegel, Kierkegaard ve Husserl'i eleştirerek temellendirmiştir. Adorno diğer Okula mensup olanlar gibi 1933 yılında değil 1937 yılında sürgüne gider. Sürgünde zamanının çoğunu İngiltere'de, Merton College'de Oxford'da geçirir. ABD'ye sığındıktan sonra Adorno, Horkheimer ile sıkı bir işbirliğine girer ve bu işbirliği özellikle *Aydınlanmanın Diyalektiği* (1947) adlı ortak eserle kendini gösterir. Savaşın sonra Frankfurt'a bir an önce dönmek isteyenlerden biri Adorno'dur ve Ensti-

tü'nün önce müdür yardımcısı, ardından da 1955 yılında iki müdüründen biri olur. 1958 yılında, Horkheimer'in emekliliğinin ardından Adorno Enstitü'nün yönetimini eline alır. Felsefi vasiyetnamesi olan *Negatif Diyalektik*'in (1966) ve pozitivism tartışmasındaki aktif rolünün ardından, Adorno 1969 yazında, yaşamını yitirir (s. 18-9). Adorno'dan sonra Okulun teorik yönü büyük ölçüde sona erer.

Dönem olarak Okulun politik katkısını oluşturan unsur önemlidir ve bu da tahakküm eleştirisidir. Sosyopolitik erekliliği gizleyemeyen mantıksal düzen aynı zamanda bir felsefeyi gerekli kılan buyruktur. Bu da felsefi merciyi politikanın bir sonucu yapar, toplumsal yanda doğrulanan politikanın düşüncesi olarak gerekli görülür: okulun Marksizm ve psikanaliz cephesiyle buluşması buradan kaynaklanır. Okulun felsefesinin ve bunu doğrulayan eleştirel sosyolojinin dâhil olduğu plana, yani bir tarih teorisine geri dönmeye zorlar ki bu aynı zamanda bir Kültür teorisidir ve amacı pratik akışa müdahaledir. Yani kısaca Okulun politik keskinliğini tahakküm eleştirisini oluşturur (s. 28-9). Bir diğer önemli unsur da özdeşlik eleştirisidir. Özellikle Adorno, *Negatif Diyalektik* adlı eserinde özdeşliği çürütmeye çalışır devamında, "Tekilde nihai değildir" diyerek yeniden onaylar. Bu demektir ki, "özdeşlik içinde yolunu yitirecek olan düşünmek, çözümsüzlük karşısında teslim olmamalı ve nesnenin çözümsüzlüğünü özne için bir tabu yapmamalıdır. Bilmenin alnını çarpacağı nihai terim yoktur, çünkü var olan, var olduğundan daha fazladır, yani dolayımınmıştır veya özyle ötekine bağlıdır. Özdeşliğin biçimciliğine itiraz, diğer yandan, Almanya'da Yaşam Felsefesi tarafından temsil edilmektedir. Gerçekten de yaşam, her dolayımı aşan, Aklın iddialarını reddeden yüce somut, koşulsuz tekillik ilkesini cisimlemektedir. Sonuçta: Rasyonalizm ve irrasyonalizm, metafizik iddialarını karşılıklı olarak ortadan kaldırırlar. Modern pozitivism ile pragmatizm, tıpkı bilimci bilgi gerekliliği ile metafizik hakikat arayışı arasındaki bu ayrılığın uç ifadesi gibi değerlendirilebilir. Çünkü Frankfurt Okulu'na göre modern pragmatizm, pozitivism ve Tommasoculuk, "çelişki her yerde deva'dan başka bir şey değildir, düşüncesindedirler" (s. 41-45). Bu noktada akla yükledikleri işlev veya akla yönelttikleri eleştirilerde önemlidir. Okula göre akıl, olumsuzluk, dolayım, materyalizm, bu dört anahtar terim eleştirel uzamın dört ana yönünü oluşturur (s. 52). Buna bağlı olarak, toplumsal felsefe "basit bireylerle değil", devlet, hukuk, ekonomi, din gibi toplumsal yaşamın biçimlerine katılan "bir topluluğun üyeleri oldukları ölçüde insanların yazgısıyla" ilgilidir. "Tikelin belirleniminin tümelin yazgısı içinde gerçekleştiği" Hegelci temsile uygun olarak, bireyselliğin kendi varlık anlamı "Kollektif Bütün" tarafından gerçekleştirilir. Sanki her şey birey/toplum uyumluluğu gerçek ile rasyonelin

yapısal uyumluluğunun sonucuymuş gibi cereyan eder (s. 63). Okulun en önemli tartışma konusu oluşturan yönü ise Pozitivizme yaklaşımıdır. Aslında tartışmanın merkezi -yani Adorno ile Karl Popper arasındaki tartışmada-, iki eleştiri kavramının karşıtlığından oluşmaktadır: Popper'ın bilimin genel önermelerinin sınındığı rasyonel bir mekanizma gördüğü yerde, Adorno, "geçekliğin bilinmesi dolayısıyla gerçekliğin çelişkilerinin gelişimini" görür ki bu da toplumsal dolayımın dikkate alınmasını gerektirir. Diyalektik, "bilim endüstrisinin sorgulanmamış otoritesinin" sorgulanma zorunluluğunun uzlaşmasız hatırlanması olarak kendini dayatır (s. 77). Bu durum Adorno ve Horkheimer'ın daha ziyade araçsal aklın eleştirisiyle ilgilenmesini şekillendirmiştir (s. 99). Bu eleştiri bugün için Okulun tartışmalı konularından biri olmaya devam etmektedir.

Ayrıca Frankfurt Okulu psikoloji ile de ilgilenmiştir. Bu konuda bazı tartışmalı durumlarda ortaya çıkmıştır. Örneğin; Horkheimer ve Adorno, Freudculuğu mutlaklaştırmayı reddetmiş ve onun köklerini kendi tarihsel koşulunda bulmuşlar ama 1940'lı yıllarda, Okul çevresinden uzaklaşan E. Fromm tarzı yeni-Freudcu revizyonizme tepki göstermek için, indirgenemez büyüklüğünü kabul etmişlerdir. Ayrıca, Psikanaliz irrasyonel bir felsefeden ayırır: Adorno'nun ileri sürdüğü gibi toplumsal sürecin bir parçasıdır. Fakat hem transandantal (analitik bilginin etkisi) hem de toplumsal (bilinçdışının toplumsal işleyişi) bu ikili kaygının sorunsuzca birleşmediği anlaşılmıştır. En azından, kolay bir uzlaşma olmadan bunu deneyimlemiş olmak Frankfurt Okulu'na düşmüştür. Psikanaliz, toplumun kitleleşmesinin panzehirlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Adorno, *Minima Moralia*'da, "psikanalizde her şey yanlıştır, abartmalar hariç" diyerek analitik açıklamaya yönelik üst-yorumlanma kuşkusunu tersine çevirmiştir. Psikanaliz tam da bu indirgenemez öz üzerine düşmektedir (s. 110-115). Yazar, uzmanlık alanı olan bu konuyu diğer konulardan daha geniş ve eleştirel bir şekilde ele almıştır.

Eserde ele alınan bir diğer önemli konuda, Adorno ve Horkheimer'ın başyapıtı olan *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserin içeriğinin değerlendirilmesidir. Yazara göre Adorno ve Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde akli yani aydınlanmayı, insanlığı yeni bir barbarlık içine neden gömüldüğünü anlamak için ele aldılar. Eleştirel teori, bu aklın araçsallaştırılması düşüncesi estetik momentin bir anlamda yeniden aktif hale gelmesine yol açmıştır. Ayrıca Frankfurt Okulu kültür eleştirisini tüm anlamını Tarih Felsefesinden almıştır. Bunun sonucunda da akıl, araçsal akla karşı irrasyonel krizlere biçim vermek için *mimesis*'in hizmetine girmiş ve bu da bizi alternatif estetik boyuta yöneltmiştir (s. 119-123). Hatta Adorno'nun son dönemi estetikleştirici negativizmi

benimsemesi şeklinde gerçekleşmiştir (s. 128). Bu noktada Adorno için Müzik ayrı bir yere sahiptir. Çünkü iyi bir piyanist olmanın yanında felsefi ve sanatsal anlamda yeniden üretilebilir olmanın mümkün kıldığı toplumsallaşmayla birlikte sanat politikleşir ve eleştirel alternatif işlevini yitirir. Fakat müzik farklıdır. Müzik yeniden üretim ile dile getirilemez olanın onarılması arasında çalışır (s. 134-5).

Tarihsel olarak bakıldığında Frankfurt Okulu'nun son döneminde Eleştirel Teori'nin kendisine yönelttiği bir tür kuşku bulunmaktadır. Yani bir yandan moderniteyi ortaya çıkartan, diğer yandan bir transandans biçimini restore eden dinsel biçimini canlandıran denetleyici akıl dalgasına karşı korunması gereken öznellik biçimlerine geri dönüş. Bu iki strateji arasındaki tezat, bir anlamda, rasyonalite olarak eleştirel anlayış içinde işleyen ve tarih felsefesinin içinde karşılaşılan bir tür negatif teolojinin izidir: Varolmayan, belirlenemeyen ve temsil edilemeyen, bununla birlikte ve bu sayede belirlenime geçmeyi bıkmıyarak usanmadan gerektiren bir prensibin izi. Şunu iyi anlamak gerekir; Bu logos ve tarih üzerinde irrasyonel biçimde etkide bulunan bir amentü değildir: Düşünmenin sonsuzluğunu temsil etmeye yarar. Yalnız, bu aynı zamanda pratik olarak düşünmenin sonsuzluğudur. Yazara göre Eleştirel Teori'nin kurucularının Yahudiliği burada göz ardı edilemez; temsile bu dik kafalı ve müşkülpeşent başkalık boyutunu katanda budur (s. 140-141).

Sonuç olarak, eser, sosyoloji, kültür teorisi, estetik ve felsefe tarihi alanında Frankfurt Okulu'nu önemli bir bileşen ve dönüm noktası olarak ele almıştır. Bu yapılırken özellikle belirttiğimiz unsurları oluşturan özne'nin ele alınmasına odaklanılmaya çalışılmıştır. Eser kısa olmasına rağmen çevirisinde pek çok yerde sorunlar göze çarpmakta, anlaşılabilen cümle yapılarıyla karşılaşılmaktadır. Bu noktada akıcı olduğunu söylememiz mümkün değildir. Ayrıca eserin çıktığı seride sadece Frankfurt Okulu mensuplarından *Habermas* hakkında bir eser yayınlanmıştır. Konunun tam olarak anlaşılması ve şekillenebilmesi için Okulun diğer mensuplarıyla ilgili eserlerinde dilimize kazandırılması çağdaş düşüncede önemli etkilerini gördüğümüz Frankfurt Okulu'nun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.